

Η ΕΥΕΡΓΕΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ. Η Κοινωνική Διάσταση (19^{ος} αι.- αρχές 20^{ου})

Αικατερίνη ΚΟΥΤΟΥΞΙΑΔΟΥ
Φιλολόγος –Ιστορικός Δ/κτωρ Παντείου Παν/μίου
Ερευνήτρια του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας (ΚΕΕ)

Βασική επιδίωξή μας είναι η έμφαση στη σπουδαιότητα του φαινομένου της ευεργεσίας, με όποια μορφή αυτό εκφράζεται και του βαθμού ανταπόκρισής του κατά την υπό εξέταση περίοδο σε κρίσιμες ανάγκες του τόπου θεραπεύοντας κοινωνικά προβλήματα και εκπαιδευτικές αναγκαιότητες, αναπληρώνοντας τις καθυστερήσεις του κράτους στην αντιμετώπιση προβλημάτων, συμβάλλοντας οικονομικά στη λειτουργία της κρατικής μηχανής.

Παρουσιάζονται τα αποτελέσματα μιας ευρύτερης έρευνας βασισμένης κυρίως στη χρησιμοποίηση ανέκδοτου ή μη αρχειακού υλικού, με την οποία επιχειρήθηκε η διερεύνηση του φαινομένου μέσα από την επεξεργασία, κατηγοριοποίηση και καταμέτρηση ενός δείγματος αρκετά σημαντικού πράξεων ευεργεσίας όλων των κατηγοριών και των κατευθύνσεων στο χώρο της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Η απόπειρα της ευεργεσίας να εγκαθιδρύσει με την πρακτική της κράτος δικαίου δεν εμφανίζεται μόνο στο επίπεδο της χρηματοδότησης των νέων θεσμών και ιδρυμάτων, αλλά και της προδρομικής σύλληψής τους, όπως και των τρόπων αντιμετώπισης επειγόντων κοινωνικών προβλημάτων. Μεγάλοι ευεργέτες, ορμώμενοι από ένα πολύπτυχο κινήτρων τοποθετώντας σε περίοπτη θέση εκείνο του εκπολιτισμού και της εθνικής προόδου της χώρας μέσω της παιδείας, θα υποκαταστήσουν τους υποτιθέμενους ειδήμονες παιδαγωγούς μέσα από τις οικονομικές και κοινωνικές πρωτοβουλίες, που θα αναπτύξουν, δρασκελίζοντας προκαταλήψεις και ανασταλτικές δυνάμεις. Η κινητοποίηση, παράλληλα, σημαντικής μάζας μικρότερων δωρητών στην ενίσχυση των εκπαιδευτικών θεσμών θα αποτελέσει ένα εξισορροπιστικό στοιχείο στα αδιέξοδα της τότε ελληνικής κοινωνίας. Γενναϊόδωρη ή συμβατική η ευεργετική χειρονομία με τις τυπικές ή ιδιαίτερες τάσεις της πρακτικής της και μέσα από τις συνέχειες και τις ασυνέχειες που παρουσιάζει στην πορεία της σχετικά με συγκεκριμένους επιμέρους τομείς του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος θα συμβάλει τόσο στην πολύπλευρη ενίσχυση του ελληνικού εκπαιδευτικού σχηματισμού, όσο και στην παγίωση μορφών κοινωνικής δικαιοσύνης αποτελώντας έτσι το δίαυλο ενσωμάτωσης της ελληνικής κοινωνίας στον ανεπτυγμένο και εκσυγχρονισμένο δυτικό κόσμο.

THE BENEFACTION IN EDUCATION. The Social Dimension (19th - beginnings of 20th)

The main subject of this presentation will focus on revealing that the phenomenon of benefaction, in whatever forms it takes, especially in primary and secondary education, will respond during this period to important needs of the country healing social and educational problems, replacing the delay of the State and contributing economically to the state operation.

The tendency for the benefaction to establish a state of equality doesn't appear only on a level of offering financial support and community benefits or founding new institutions, but also of pioneering conception of the creation of these institutions and the ways of dealing with urgent social problems. Some great benefactors influenced by a large variety of motives, amongst which that of creation, survival and maintenance of culture and that of the national development through education will substitute the supposed specialist educators by their financial and social initiatives, surpassing prejudices and suspending powers. Besides, the motivation and the sensitization of a considerable amount of smaller benefactors in reinforcement of educational institutions will result in a compensating element of the society of those times.

Generous either conventional could be the gesture of donation with its typical yet special tendencies of its practice and through the appeared continuities and the discontinuities during its path, in relation to concrete individual sectors of the greek educational system, will contribute a great deal so much to the multisided reinforcement of the creek educational formation, as to in the stabilization of the forms of

social equality, in such a way that will constitute the transition of the incorporation of the greek society into the developed and the modernized western world.

Η εθνική ευεργεσία προς το κοινωνικό σύνολο, πρακτική συνδεδεμένη τόσο με τις εθνικές ευαισθησίες, όσο και τις επιχειρηματικές βλέψεις του παροικιακού ελληνισμού αποτελεί θέμα με πολύμορφες κοινωνικές και ιδεολογικές προεκτάσεις. Επιχειρηματίες της ελληνικής διασποράς, ομοεθνείς περιοχών της οθωμανικής αυτοκρατορίας και υπήκοοι του ελληνικού βασιλείου προικοδοτούν την υποδομή του νεότευκτου κράτους. (Τσουκαλάς 1975)

Η ανοδική πορεία που σημειώνει ο αριθμός των δωρεών με τη δημιουργία του ελληνικού κράτους αφορά όλα τα κοινωνικά στρώματα και συνδέεται με βασικούς τομείς της λειτουργίας του, ανάμεσα στους οποίους κυριαρχική θέση διατηρεί σε όλη τη διάρκεια της ογδοηκονταετίας που εξετάζουμε (1830-1913) ο χώρος της Παιδείας ως τομέας εθνικής προτεραιότητας (Αυγητίδης 2000) μέσα από τη χρηματοδότηση πολιτιστικών ιδρυμάτων και οργανισμών, αλλά πρωταρχικά της σχολικής-εκπαιδευτικής υποδομής. (ΖΑΒ.τόμ.5, ΜΗΚ,σ.33, ΑΥΕ, Φάκ.1833/88 και ΓΑΚ,(1833-1848),Β΄,θρη.113,φάκ.28)) Οι περισσότεροι ευεργέτες εμφορούμενοι από το πνεύμα ενός πολιτιστικού πατριωτισμού, θέτοντας όρους (Κουτουξιάδου 2007, Ι.Α.ΕΤΕ 27(II-IX)), όχι μόνο για το ασφαλές του κληροδοτήματος τους, αλλά και για την αποδοτική, πρακτική πολλαπλασιαστική δύναμή του (Μπαμπινιώτης 2002), συνδέουν την ίδρυση, λειτουργία και πορεία μιας σχολής με τον εκπολιτισμό και την εθνική πρόοδο της χώρας, πρωταρχικό κίνητρο μιας μεγάλης ευεργεσίας. «Από ζήλον πατριωτικόν κινούμενοι» δείχνουν ευαισθησία για τα προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας που προβάλλει χαρακτηριστικά σε φράσεις των διαθηκών τους. (Γ.Α.Κ. ΣΥΡ, ΔΑΕ, Αρχείο Δημοτολογίου/ 95, Λούκος 1991).

Οι μεγάλες δωρεές, προϋποθέσεις ενός μεγάλου εκπαιδευτηρίου ή ενός νέου θεσμού, που συχνά αποτελούν και την πρώτη υποδομή του αντίστοιχου κλάδου εκπαίδευσης, ανοίγουν δρόμους ευποΐας. Αποτελούν το έναυσμα και το παράδειγμα προς μίμηση για τις εισφορές ενός τεράστιου αριθμού μικρότερων δωρεών (Κουτουξιάδου 2007 και ΜΗΚ,Γ΄206), που αναπληρώνουν την αδυναμία της κρατικής μηχανής να καλύψει κοινωνικές και εκπαιδευτικές ανάγκες. Από την επεξεργασία ενός ικανού δείγματος ευεργετών και πράξεων ευεργεσίας που καταγράψαμε αναφορικά με ποικίλες παραμέτρους παρατηρούμε πως η πλειονότητα των χορηγημάτων στην εκπαίδευση προορίζεται για τη σύσταση και τη συντήρηση εκπαιδευτικών καταστημάτων, ενώ ακολουθούν: χορήγηση υποτροφιών, μισθοδοσία διδασκάλων, κάλυψη της υλικοτεχνικής υποδομής των σχολείων, σύσταση βιβλιοθηκών, έκδοση συγγραμμάτων και θέσπιση αθλοθεσιών. (Κουτουξιάδου 2007).

Ενώ η ευεργεσία συμβάλλει με τον τρόπο της στη λειτουργία της κρατικής μηχανής, αδύναμης στην άσκηση μιας σωστής κοινωνικής πολιτικής, το κράτος από την πλευρά του νομιμοποιεί και εποπτεύει τα καθιδρύματα ενισχύοντας κάποια με υποτροφίες αποδεχόμενο παθητικά και επικροτώντας την τόλμη του πρωτοπόρου ιδιώτη, στη γενναιοδωρία του οποίου προσφεύγει. (ΑΥΕ., Φάκ.1869, Κουτουξιάδου 2007) Πρόξενoi, διανοούμενοι και άλλοι ενσωματώνονται σε ένα οιοει οργανωμένο δίκτυο προσηλυτισμού «ευεργετών» με ποικίλα μέσα επιδιώκοντας την προώθηση των ελληνικών συμφερόντων μέσω κινητοποιήσεων και συμπεριφορών. (ΑΥΕ, Φάκ.1885, Κουτουξιάδου 2007). Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα και το διαμορφούμενο σχολικό δίκτυο μεταβάλλονται βαθμιαία σε ενοποιητική δύναμη του ελληνισμού, σε φορείς όχι μόνο γνώσης και προόδου, αλλά και ενσάρκωσης των εθνικών οραμάτων. Η «ανάπτυξις της κοινής εκπαιδύσεως εξ ης πάσα ιδέα αναπηγάξει της αληθούς εθνικής ευδαιμονίας» (ΑΥΕ, Φάκ.1848) θεωρείται το σταθερό υπόβαθρο που χρειάζεται ο τόπος για να οικοδομήσει το μέλλον του. Στα δωρητήρια έγγραφα, την επιστολογραφία και τις διαθήκες των ευεργετών διακρίνουμε την ευαισθησία τους σε κοινωνικές και εθνικές ανάγκες. Πέρα από τη διάσταση φιλανθρωπικής ευαισθησίας που διατηρούν οι πράξεις τους, εδράζουν στην πεποίθηση της ανάγκης φωτισμού και καλλιέργειας «του γένους των Ελλήνων»: (Ι.Α.ΕΤΕ 27 VI) «Επειδή δια να ανακαλεσθώσιν αι τέχναι και επιστήμαι εις την Ελλάδα, ανάγκη πάσα να ευρεθή μόνιμος πόρος

μισθών...δασκάλων δι' εν κεντρικόν εθνικόν Σχολείον...θέλων να ωφελήσω το Έθνος μου...» είναι φράσεις του Ιω. Βαρβάκη σε επιστολή του το 1824. (ΜΗΚ, σ.59, Διαθήκη Ιω. Βαρβάκη 1824)

Η πορεία του φαινομένου του ευεργετισμού μέσα στο χρόνο διαμορφώνεται πάνω σε δύο άξονες: στην ύπαρξη της παραδοσιακής νοοτροπίας που υποθάλλει τη διάθεση κοινωνικής αλληλεγγύης και συνυπάρχει με τη φιλανθρωπία και στις προοδευτικές νεωτεριστικές ατομικές ή συλλογικές αναζητήσεις που θα οδηγήσουν τη χώρα στον εκσυγχρονισμό. (Βεργόπουλος, 1994) Ο βαθμός της υποκατάστασης του κρατικού τομέα από την ιδιωτική πρωτοβουλία εμφανίζεται εντονότερα στην προδρομική σύλληψη αυτών των θεσμών και των τρόπων αντιμετώπισης επειγόντων κοινωνικών προβλημάτων και εκπαιδευτικών αναγκών. Φορείς καινοφανών προτάσεων και σχεδίων για το υποτυπώδες σχολικό δίκτυο της χώρας τους οι ομογενείς διαθέτουν συγκριτική κριτική άποψη που μεταφέρουν από το ανεπτυγμένο πολιτιστικό υπόβαθρο της χώρας εγκατάστασής τους.

Η εγκαθίδρυση των ειδικών τομέων εκπαίδευσης, στηρίχθηκε οικονομικά και ηθικά στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Πρόκειται για ένα πεδίο με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού αγγίζει τις πλευρές της γυναικείας, ιερατικής, τεχνικής ή άλλης επαγγελματικής εκπαίδευσης, που ουσιαστικά αποτελούν το διαυλο ενσωμάτωσης της ελληνικής κοινωνίας στον ανεπτυγμένο και εκσυγχρονισμένο δυτικό κόσμο. Η ανάπτυξή τους συμπορεύθηκε με τις όποιες μεταμορφώσεις της ελληνικής κοινωνίας, καθώς και με το ενδιαφέρον των ευεργετών τόσο για εκσυγχρονισμό των δομών και του περιεχομένου της εκπαίδευσης, όσο και για την κοινωνική και οικονομική αποκατάσταση των κοινωνικών ομάδων. Η συνεισφορά του στους τομείς αυτούς με κοινωνικό αντίκτυπο, άγνωστη εν πολλοίς μέχρι σήμερα, υπήρξε, κατά την άποψή μας, κάτι περισσότερο από κεφαλαιώδης.

Η υπεροχή της γυναικείας εκπαίδευσης έναντι των άλλων τομέων με 36% του συνόλου των πράξεων ευεργεσίας με μεγαλύτερη πύκνωσή τους μέχρι τη δεκαετία του 1860, (Κουτουξιάδου 2007) υποδηλώνει τη συνειδητοποίηση από τους ευεργέτες του επειγόντος χαρακτήρα της μόρφωσης της γυναίκας: *«..ουδέν πρέπει τις όπως αναμένει καλόν, εάν δεν εκπαιδευθή ο κλήρος και το γυναικείον φύλλον..»* επιμένει ο Δωρόθεος Σχολάριος, ενώ ο Μαρίνος Κοργιαλένιος κληροδοτεί το ομώνυμο Παρθεναγωγείο *«θεωρών την μόρφωσιν των γυναικών ως ένα των σπουδαιότερων παραγόντων του πολιτισμού εν πάση κοινωνία»* και επιθυμώντας να συντελέσει στη διαπαιδαγώγηση *«μητέρων μελλουσών γενεών»*. (ΜΗΚ,Γ'58, Ι.Α.ΕΤΕ 27 (ΧΙΙΙ))

Με πρωτοποριακές πρωτοβουλίες τους οι διαθέτες περιορίζουν ή ανατρέπουν την αδράνεια, τις αναστολές, και τα στερεότυπα της εποχής. Αντιμάχονται τις διαφυλικές διακρίσεις της εποχής, τη διαφοροποιημένη αγωγή των δύο φύλων και τον ταξικό χαρακτήρα της μέσης εκπαίδευσης, βασικά εμπόδια στη μόρφωση της γυναίκας. Αν και ο παραδοσιακός ρόλος της εξαρτημένης κοινωνικά και οικονομικά γυναίκας συνεχίζει να αναπαράγεται και μέσα από προτιμήσεις κληροδοτών να προετοιμάσουν καλές συζύγους και μητέρες, σύμφωνα με τα κριτήρια της εποχής, δείχνουν να επιμένουν στο «εθνοφελές έργο» τους με ανασχετικούς παράγοντες την αδιαφορία ή τη δυσφορία της παραδοσιακής οικογένειας την αδράνεια των τοπικών κοινωνιών και την απουσία μιας ουσιαστικής πολιτικής του Κράτους. Αντιτάσσονται στο πνεύμα της κοινωνικής περιθωριοποίησης του αδύνατου φύλου συμβάλλοντας στη βαθμιαία χειραφέτησή του. Η προικοδότηση «ενδεών κορασίων» συνήθως της γενέτειράς τους, η ίδρυση εργαστηρίου απόρων γυναικών ή ορφανοτροφείου θηλέων, που συνοδεύει συχνά σειρά κληροδοτημάτων τους, αναδεικνύει τη σημασία αυτής της πρακτικής στο θολό τοπίο μιας φτώχης και «απαιδευτής» πατρίδας χωρίς ερείσματα για οικονομική και κοινωνική ανέλιξη της γυναίκας. Η φιλανθρωπική αυτή διάθεση συμπορεύεται με τη συμβολή τους στην εκπαίδευση των κοριτσιών σε μεγάλο ποσοστό (70 %). (ΜΗΚ,Γ'71) Η ιδιαίτερη μέριμνα τόσο για την περίθαλψη, όσο και την κοινωνική ένταξη του αδύνατου φύλου αντανακλάται και στην αντίληψη ιδρυτών ορφανοτροφείων που θεωρούν ότι στα κορίτσια αυτά που μένουν *«απροστάτευτα, αναλόγως προς τα άρρενα ορφανά, θα έπρεπε να δοθεί μείζων φροντίς ένεκα της αδυναμίας των»*. (Κουτουξιάδου 2007, ΓΑΚ ΣΥΡ, φάκ.Κληροδ.2). Επιδιώκουν την κοινωνική αποκατάστασή τους με την *«έκδοσιν αυτών εις γάμον κοινωνίαν»* μετά την ενηλικίωσή τους ή εξασφάλιση ειδικού ταμείου, από όπου να *«αμείβονται τα υπανδρευόμενα, ως και τα εξερχόμενα του καταστήματος ορφανά κοράσια»*. (Τυπάλδος 1885)

Η ένταξη της γυναίκας στην κοινωνία μέσω της εκπαίδευσης θα υποβοηθηθεί από τον ευεργετισμό ως συνάρτηση κοινωνικών νοοτροπιών και ρόλων που έχει να επιτελέσει μέχρι τις

αρχές του 20^{ου} αιώνα είτε μέσω σύστασης σχολείων θηλέων και παρθεναγωγείων, είτε επαγγελματικών σχολών και εργαστηρίων. Ο κοινωνικός ρόλος που επιλέγεται για τη γυναίκα της εποχής και αντανακλάται στις επιθυμίες των διαθετών περνά μέσα από το επάγγελμα της δασκαλας, την εκμάθηση «*γυναικείων τεχνών..κατ' εξοχήν των άλλων γενικών του γνώσεων*» (ΓΑΚ., Υπ. Παιδείας, φάκ.12,ΓΑΚ ΚΕΡΚ, ΑΒΕ 60)) ή χρήσιμων άλλων βιοποριστικών τεχνών. (Χατζημανωλάκης 224). Το κατάστημα που συστήνουν παίρνει ενίοτε μορφή χειροτεχνικής σχολής, (ΜΗΚ,Γ'81) εργαστηρίου απόρων γυναικών (Λούκος 1985) ή άλλης επαγγελματικής σχολής, εγχείρημα που δεν είναι άσχετο με τα κατά τόπους κοινωνικοοικονομικά προβλήματα. (Παπαγεωργίου 2004) Στη φράση του Παναγή Χαροκόπου στις αρχές του 20ου αι.: «*Δε θέλω να έχωμεν μορφωμένες δούλες και αμόρφωτες κυράδες*» υποδηλώνεται ίσως ότι η πύκνωση του φαινομένου μεταβάλλεται σε έμμεση απειλή για την αστική τάξη. (ΜΗΚ,Γ'81)

Ο αριθμός μέχρι τα μέσα του αιώνα των κληροδοσιών που προικίζουν άπορες νέες, αντίθετα απ' ό,τι συμβαίνει τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, βαίνει αντιστρόφως ανάλογα με τον αριθμό προσφορών προς τη γυναικεία εκπαίδευση και μάλιστα την επαγγελματική, που σημειώνει αυξητική πορεία τόσο σε αριθμό, όσο και σε μέγεθος της παρεχόμενης περιουσίας, απόρροια οικονομικών και κοινωνικών μετασχηματισμών της εποχής. Αξιοσημείωτη επίσης η με 50%, υπεροχή ευεργετών που διαθέτουν ανώτερη και ανώτατη μόρφωση, φαινόμενο της προσχολικής επίσης εκπαίδευσης, με το οποίο συνηγορεί το αυξημένο ποσοστό των λογίων ευεργετών στους χώρους αυτούς. Η ανάπτυξη του θεσμού της προσχολικής εκπαίδευσης, όπως συνέβη στη γυναικεία εκπαίδευση, ιδιαίτερα στη δευτεροβάθμια, θα συνδεθεί με τις επαγγελματικές επιλογές της Ελληνίδας και την προώθηση της θέσης της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία μέσα από την εθνική διάσταση του ρόλου που της δόθηκε. Την απουσία νηπιαγωγείων εκτός από άλλους ευεργέτες, έρχεται αντιπροσωπευτικά το 1883 να καλύψει η πρωτοβουλία του Βασιλείου Μελά στον τομέα εκπαίδευσης αυτής της τόσο ευαίσθητης ηλικίας. (Κουτουζιάδου 2006) Με διορατικότητα αφιερώνει το κληροδότημά του στην «*ίδρυσιν και συντήρησιν νηπιαγωγείου οπουδήποτε ήθελον εγκρίνη, εκτός μόνον της πόλεως των Αθηνών, ήτις ευμοιρεί εκπαιδευτικών καταστημάτων*». (Πρακτικά Συνεδριάσεων Ν.Ε.Μ) Το καθίδρυμα με την επωνυμία «*Νηπιακόν Επιμελητήριον Μελά*» (Ν.Ε.Μ.) θα ενισχύσει το εκπαιδευτικό δίκτυο και περιοχών του «αλύτρωτου» ελληνισμού, όπου εκεί η παιδεία ήταν ζωτική ανάγκη.

Το ενδιαφέρον πολλών διαθετών - ιδρυτών εκπαιδευτηρίων, προχωρεί σε προτάσεις, με τις οποίες επεμβαίνουν στο περιεχόμενο ή τη μέθοδο σπουδών. (Η Μελέτη 1910) Τρέφουν συχνά τη φιλοδοξία να το καταστήσουν πρωτοποριακό στον τρόπο λειτουργίας, οργάνωσης (Χατζηκυριακός 2004) ή οικοδόμησής του, σύμφωνα με κάποιο ευρωπαϊκό πρότυπο. (ΜΗΚ,Γ'4, σ.115) Ιδιαίτερη φροντίδα λ.χ.λαμβάνεται για χώρους διαφόρων δραστηριοτήτων, για την υγιεινή διατροφή και τη σωματική αγωγή σε εποχή που ακόμη και από τα δημόσια και ιδιωτικά σχολεία απουσιάζει ή είναι υποτονική (ΖΑΒ, τόμος1). Πρωτοτυπούν στο πρόγραμμα των σπουδών και προβαίνουν στην εισαγωγή παιδαγωγικών καινοτομιών. (Σφυρόερας 1965).

Ο ευεργετισμός δε δρα καταλυτικά σε θέματα διαμόρφωσης του κώδικα κοινωνικών και ηθικών αξιών μόνο μέσα από τη λειτουργία των εκπαιδευτηρίων ή την κατάρτιση των εκπαιδευτικών, αλλά και την πνευματική καλλιέργεια των ιερέων. Βασικός προσανατολισμός των ευεργετών της ιερατικής εκπαίδευσης είναι το κοινό όφελος που θα προκύψει από τον πνευματικό εξοπλισμό τους. Σημειώνει ο Γεώργιος Ριζάρης στη διαθήκη του: «*Η επιθυμία μου είναι να προκύψη ωφέλεια εις το Κοινόν από τους ιδρώτας του προσώπου εμού και του μακαρίτου αυταδέλφου μου...*». (ΜΗΚ,Γ'207). Φροντίζουν τη «*βελτίωσιν της καταστάσεως του κλήρου*» και προσπαθούν να θεραπεύσουν την «*απαιδευσίαν*» και «*φοβερήν αμάθειαν*», στην οποία «*έπεσεν ένεκα των φοβερών περιστάσεων της πατρίδος*». Πνευματικές προσωπικότητες επηρεάζουν καιρία τις διαθέσεις μεγάλων ευεργετών. Σχετικό είναι το αίτημα του Νεόφυτου Δούκα προς το Γεωργίου Ριζάρη: «*Μηδένα χειροτονηθήναι ιερέαν μετά δεκαετίαν, απαίδευτον όντα και της αξίας ταύτης ανάξιον*». (Δούκας 1812) Με αυστηρότητα κινήθηκε ο ευεργέτης για την εξασφάλιση όχι μόνο του κληροδοτήματος, αλλά του βασικού σκοπού του: την αφιέρωση του κάθε υποτρόφου μετά το πέρας των σπουδών στο ιερατικό επάγγελμα, όρος που δε θα τηρηθεί απόλυτα, όπως συνέβη και σε άλλες ιερατικές σχολές, εφόσον αυτές θα γίνουν διάυλος επαγγελματικής αποκατάστασης των υποτρόφων σε άλλους τομείς. (ΓΑΚ ΣΥΡ, φάκ.Εκπαίδευση 3). Η σύνδεση της ιεροσύνης με τη διδακτική πράξη, ο τύπος του ιερέα-δάσκαλου -στα γενικά σχολεία της χώρας που συνυπάρχει με

τις εκσυγχρονισμένες αντιλήψεις για την ευρύτερη πνευματική καλλιέργεια των κληρικών, όπως και η έγγαμη κατάσταση του μελλοντικού ιερούργου, απαράβατος όρος για σημαντικό ποσοστό (80%) ευεργετών, αντανακλούν κοινωνικές αντιλήψεις ήθη και νοοτροπίες, την ευαισθησία της ελληνικής κοινωνίας σε θέματα θρησκείας και ηθικής. Οι κληροδοσίες γίνονται με όρους αυστηρότερους, τυπικότερους και ενίοτε ιδιότυπους, συγκριτικά με εκείνες άλλων κατηγοριών, αποτέλεσμα του ειδικού βάρους πολιτισμικών χαρακτηριστικών σε θέματα ηθικής και παραδοσιακών αξιών. Η ενίσχυση της εκκλησιαστικής παιδείας διατηρείται στη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε, παρά την κάμψη του αριθμού και του ύψους των δωρεών που παρουσιάζει στην καμπή του 19^{ου} αιώνα, (ΜΗΚ,Γ'157) συνακόλουθο εκσυγχρονιστικών αλλαγών της εποχής, αλλά και της βαρύτητας που δίνεται σε άλλες μορφές εκπαίδευσης, σχετικές με αναπτυξιακές κατευθύνσεις της ελληνικής κοινωνίας. (Κουτουξιάδου 2007)

Όσα έχουν συντελεστεί στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας και της εκπαίδευσης των άπορων και ορφανών παιδιών οφείλονται κατά κύριο λόγο στην ιδιωτική πρωτοβουλία που πυκνώνει ιδιαίτερα στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα με την αστική συσσώρευση. (ΓΑΚ, Υπ. Εσωτερ.,φάκ.141). Η φιλανθρωπική δραστηριότητα που αναπτύσσεται τότε στην Αθήνα οργανωμένη κυρίως μέσα από συλλόγους και εταιρείες, - εμψυχωτές και διαχειριστές της οποίας είναι συνήθως μορφωμένοι άνθρωποι με πολιτική και κοινωνική εμβέλεια- αποτελεί είδος προληπτικής δραστηριότητας, συνδυασμού πρόνοιας και καταστολής με ενδιάμεσο την περίθαλψη και την εκπαίδευση. Αναπτύσσει παρεμβατικές και καθοδηγητικές στρατηγικές (Κορασίδου 1995) με στόχο τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής (Γκλαβάς 1998) και την εξάλειψη της φτώχειας και του αναλφαριθμητισμού που οι δυσάρεστες επιπτώσεις τους αγγίζουν τα χαμηλά κυρίως στρώματα.(ΑΥΕ, Φάκ.1880/88,1, Φακ.1903, Ι.Α.ΕΤΕ 27, (XVII)). Η δραστηριότητα αυτή θα ήταν πολύ μικρότερη δίχως την ενίσχυσή της τόσο από τους αστούς ομογενείς της διασποράς, όσο και από τεράστιο αριθμό συνδρομητών, ευαισθητοποιημένων στο θέαμα των εγκαταλελειμμένων παιδιών. (ΜΗΚ,Γ'180, ΠΠΧ, σ.372) Το κίνητρο της πλειονότητας των συνεισφορών αποτελεί κράμα φιλανθρωπικών και φιλεκπαιδευτικών ευαισθησιών. Οι ευεργέτες προσπαθούν να δώσουν απάντηση μέσω της εκπαίδευσης και της αγωγής των νέων. Μέσα από τη σύσταση και συντήρηση σχολών συμπληρωματικής επαγγελματικής εκπαίδευσης, όπως άπορων παιδιών, ορφανοτροφείων, εργαστηρίων, νυχτερινών σχολών, προσφέρουν στους τρόφιμους περίθαλψη, επαγγελματική κατάρτιση και κοινωνική ένταξη θεραπεύοντας κοινωνικά προβλήματα και εγκαθιδρύοντας μία μορφή κοινωνικής δικαιοσύνης. Τους δέχονται με την προσδοκία ηθικοποίησης και μείωσης της απειθαρχίας περιπλανώμενης «παιδικής μάζας». (ΑΥΕ, Φάκ.1864/ 88,1γ, Πεντηκονταετηρίς 1890) διατηρώντας την αντίληψη ότι τα παιδιά αυτά αντιπροσωπεύουν ένα ανθρώπινο δυναμικό, που πρέπει με κάθε τρόπο να προστατευθεί ως εν δυνάμει πηγή του εθνικού πλούτου. (Κορασίδου 1995) Από την άλλη, τα ιδρύματα αυτά, αν και αποτελούν φυτώρια εφαρμογής παιδαγωγικών μεθόδων, δεν παύουν να είναι και κέντρα επαγγελματικής εκπαίδευσης και τεχνικής κατάρτισης, όπου τα ορφανά, με ελάχιστες εξαιρέσεις, αντιμετωπίζονται ως άτομα που προορίζονται για χειρωνακτική εργασία και περιορίζονται στα κοινωνικά όρια πολιτών δεύτερης κατηγορίας. (Λογοδοσία..1874). Η προώθηση της ιδέας της εργασίας ως ανώτατης αξίας και η μετάδοση «βιωφελών» γνώσεων για βιοποριστικούς σκοπούς στα παιδιά λαϊκών στρωμάτων αποτελεί συνειδητό αίτημα των διαθετών και όχι μόνο μία στρατηγική του νέου κράτους για την κάλυψη των οικοδομικών ή βιοτεχνικών αναγκών του σε ειδικευμένους τεχνίτες ή για εξομάλυνση μέσω της κοινωνικής ενσωμάτωσης των παιδιών των τυχόν απειλητικών για τις κοινωνικοοικονομικές ισορροπίες εντάσεων. (Εκατονταετηρίς..1973) Ο προορισμός των ιδρυμάτων(ΙΑΠ, Πρακτικά Δ.Σ.1874-1875) ενίοτε δεν επεκτείνεται μόνο σε παροχή εκπαίδευσης σε εργοστάσια της περιοχής ή εξεύρεση εργασίας στους δήμους, αλλά στην κηδεμόνευση των παιδιών μέχρι την ενηλικίωσή τους και τη φροντίδα αποκατάστασής τους. (Σαπουνάκη-Δρακάκη 1986)

Σε πόλεις της ελληνικής επαρχίας πολλοί θεμελιωτές ιδρυμάτων σηματοδοτούν έναν ωριμότερο τρόπο αντιμετώπισης των κοινωνικών προβλημάτων μέσα από εκσυγχρονιστικό βλέμμα. Η αδυναμία άλλων να ιδρύσουν εκπαιδευτήριο ή ορφανοτροφείο στη γενέθλια γη ωθεί στη θέσπιση υποτροφιών για τους συντοπίτες τους στα μεγάλα ιδρύματα της πρωτεύουσας εμβολιάζοντας έτσι το εκπαιδευτικό δίκτυο της ευρύτερης περιοχής της με τη γνώση και την ειδικευση πρακτικών τεχνών. (ΑΥΕ, Φάκ.1891/ Δ58,60) Επιλέγοντας «τους ενδεστέρους ή επιμελεστέρους των μαθητών» (ΜΗΚ,Γ'67) θέτουν ως βασικό όρο την επάνοδό τους στην Ελλάδα -

αν πρόκειται για σχολές του εξωτερικού- και την άσκηση της τέχνης τους. Διαθέτες που δε διακρίνονται για τοπικιστικά ελατήρια προικοδοτούν και άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου. Ορισμένοι στοχεύουν να εξυπηρετήσουν παιδιά από περιοχές τόσο της ελεύθερης Ελλάδας, όσο και του «αλύτρωτου» ελληνισμού, επιδίωξη του Ορφανοτροφείου Ελένης Ζαννή που ονομάστηκε «πανελλήνιον», ή του «*Ορφανοτροφείο των Κορασίων Ιωάννου και Μαριγούς Χατζηκυριακού*», αφιερωμένο «εις όλον το Ελληνικόν Έθνος». (Σαπουνάκη –Δρακάκη 1986) Στην ορατή λοιπόν προσπάθεια διάρθρωσης μιας υποδομής τεχνικής εκπαίδευσης και στο επαρχιακό σχολικό δίκτυο της χώρας (ΓΑΚ ΑΙΤ,ΑΒΕ 70/1981) συμβάλλουν με μικρή αριθμητική υπεροχή οι ομογενείς έναντι των ευεργετών του εσωτερικού. (ΜΗΚ,Γ'209)

Η άσκηση πρακτικών επαγγελμάτων ως μέσο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης του τόπου διαπνέει τις διαθέκες πολλών ευεργετών που απορρίπτουν την υπερβολικά θεωρητική κατεύθυνση της παιδείας, καθώς στοχεύουν στην υπέρβαση και όχι μόνο στην εξομάλυνση κοινωνικών αδιέξοδων. Το πρακτικό και περισσότερο επιστημονικό πνεύμα, όπως και η χρησιμότητα των πρακτικών σπουδών στις κατηγορίες ορφανών, αγροτόπαιδων και άστεγων προβάλλεται στις διαθέκες ήδη από τις αρχές της οθωνικής περιόδου, (ΜΗΚ, σ.59) προοιωνίζοντας τους εκπαιδευτικούς στόχους των επόμενων δεκαετιών. Επιδίωξη των δωρητών θα είναι μια ορθολογικά προσαρμοσμένη στην παραγωγή εκπαίδευση με ενδιάμεσο την επαγγελματική προετοιμασία. Αγωνίζονται να εξαφανίσουν τις προκαταλήψεις της κοινής γνώμης, προσπάθεια που κερδίζει την αναγνώριση διανοούμενων και παιδαγωγών, (Σαπουνάκη-Δρακάκη 1986) προκαλώντας, έτσι, αλλαγές στη στάση ζωής και τη νοοτροπία της τοπικής κοινωνίας (ΓΑΚ ΣΥΡ, φάκ. Κληροδοτήματα /2 και Λογοδοσία Ορφανοτροφείου Θηλέων 1904).

Οι δωρεές στις επαγγελματικές σπουδές αυξάνουν προοδευτικά μετά το 1870 μέχρι τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, όταν παρουσιάζουν και τη μεγαλύτερη πυκνότητα, (Vassiliki Thèodorou 1987) πράγμα που σχετίζεται με τις γενικότερες μεταμορφώσεις του ευρωπαϊκού πολιτισμού, οι οποίες σε συνδυασμό με τις κυρίαρχες ιδεολογίες εκείνης της εποχής στην Ελλάδα επηρεάζουν τη βούληση και τους σκοπούς των ευεργετών. (ΜΗΚ,Γ'213, σ.1019, ΖΑΒ, τόμ.3, σ.63 και Serge Bernstein, Rierre Milza 1997) Ευρύτερος στόχος όλου αυτού του εγχειρήματος που θα συνεχιστεί με αδιάπτωτη συχνότητα και μετά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, πέραν της ποιοτικής διεύρυνσης της ελληνικής εκπαίδευσης είναι η οικονομική ανόρθωση των πτωχότερων στρωμάτων. Μεγάλο μέρος των δωρητών προσβλέπει στην οικονομική χειραφέτηση στρωμάτων του λαού που κρίνονται υποτιμημένα. Ο τρόπος ζωής των ελλήνων ομογενών στα οικονομικά κέντρα της Δύσης και η εμπειρία που απόκτησαν από τις επιχειρηματικές δραστηριότητές τους υπαγορεύουν περισσότερο ρεαλιστικές και εφαρμοσμένες κατευθύνσεις στην εκπαιδευτική πρακτική (ΓΑΚ, 17,Β', θυρ.106, φάκ.4-6,8-15, Γούδας, 1871-1875). Μετά το 1880 ιδιαίτερα με τη συρροή ομογενειακών κεφαλαίων που επενδύθηκαν σε οικονομικές και χρηματιστηριακές δραστηριότητες εμφανίζεται πλήθος καινοτομιών και στην εκπαίδευση. (Τσουκαλάς 1975) Η σπουδή των αλλαγών που συνοδεύει τις αρχές της βιομηχανοποίησης τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα συμβάλλει στην κατανόηση της στροφής των προτιμήσεων των δωρητών που χρηματοδοτούν ιδρύματα γεωργικής, εμπορικής, ναυτικής ή άλλης μορφής επαγγελματικής εκπαίδευσης. Το νεωτερικό πνεύμα έχει υποκαταστήσει παραδοσιακές κληροδοτικές συμπεριφορές, όπως δωρεές σε ναούς, προικοδότηση κοριτσιών κλπ. Υποτάσσεται, αν όχι ολόκληρη η κληροδοσία, ένα σημαντικό μέρος της στο πνεύμα του εκσυγχρονισμού, αναγκαίου όπλου για την κοινωνικοοικονομική εξέλιξη της χώρας. Η αναγνώριση λ.χ.της σημασίας της γεωργικής εκπαίδευσης για τη γενικότερη οικονομική ανάπτυξη της χώρας, αν και γίνεται αντιληπτή από τη δεκαετία του 1860, εντοπίζεται τις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα στα κείμενα των διαθηκών με ιδιαίτερη συχνότητα και ενταγμένη στον κλάδο των τεχνών και των θετικών επιστημών. (Βοβολίνη 1958-1963) Εκφράζεται από τους διαθέτες η ιδέα της ένταξης της στην υπηρεσία της τεχνολογίας και το αντίστροφο. (ΜΗΚ,Γ'180, Διαθήκη Μ.Κασιμάτη, 1884) Η κάλυψη πρακτικών γνώσεων των νέων για τις αγροτικές δουλειές σε μία χώρα καθαρά γεωργική ωθούν μεγάλους ευεργέτες στην εισαγωγή νέων μεθόδων, εργαλείων, επιστημονικών αρχών. Πολεμούν προλήψεις, παραδοσιακές γνώσεις και μεθόδους, την τυφλή εμπειρία προσπαθώντας να αφουγκραστούν την ψυχολογία και τα βαθύτερα κίνητρα της αντίστασης του έλληνα γεωργού στις εκσυγχρονιστικές προτάσεις και στην εισαγωγή της γεωργικής εκπαίδευσης στη χώρα του

(Πρακτικά της Βουλής 1852) και αναγνωρίζουν την αξία της τάξης αυτής του λαού. Ο Σεβαστόπουλος το 1902 κληροδοτεί στη Γεωργική Σχολή, «*ίνα ούτω δοθή ενίσχυση εις την γεωργικήν τάξιν του λαού, ήτις είναι κατά την κρίσιν μου και υγιεστέρα και ανωτέρα πασών των λοιπών εν Ελλάδι*». (Ι.Α.ΕΤΕ 27 (II) Κληρ. Σεβαστόπουλου 1907) Διαβλέπουν και προβάλλουν τη σημασία της εμπορικής και ναυτικής εκπαίδευσης στην προαγωγή των παραγωγικών τομέων του τόπου γνωρίζοντας τόσο τις αγκυλώσεις και καθυστερήσεις που δημιουργούν οι Έλληνες που «*διαπρέπουν παραδοσιακά*» σ' αυτόν τον επαγγελματικό και οικονομικό χώρο δημιουργώντας πολλές φορές μικρές εμπορικές αυτοκρατορίες, (Κουτουζιάδου 2007) όσο και τις βιομηχανικές και εμπορικές εξελίξεις, τάσεις και μορφές της εκπαίδευσης που επικρατούν στις αναπτυσσόμενες ευρωπαϊκές πόλεις (ΜΗΚ, 105-118).

Προδρομική διαγράφεται η συμβολή πολλών να ανταποκριθούν σε καιρίες ανάγκες του τόπου. Αντιπροσωπευτικό είναι το παράδειγμα των Μετσοβιτών ευεργετών, που προσπαθούν να εισάγουν τη δυτική τεχνολογία, την εκβιομηχάνιση, την ορθολογική οργάνωση της γεωργικής παραγωγής, την ανάπτυξη της ναυτιλίας και του εμπορίου, απόψεις και επιδιώξεις που εμφανίζουν ιδεολογική συγγένεια με τις τάσεις του σαινσιμονισμού. (Ι.Α.ΕΤΕ 27 (III) Κληρ.Τοσίτσα, φάκ.12) Ο τύπος της ευεργετικότητάς τους σχετίζεται με το μέλλον του νέου κράτους και του ρόλου τους μέσα σ' αυτό. (Custave d' Eichtal 1988) Εκφράζουν μεγαλεπήβολα σχέδια για εκμοντερνισμό των εκπαιδευτικών και οικονομικών δομών της χώρας. Συνδέουν τη λειτουργία των βάσει του ευρωπαϊκού μοντέλου σχολών που θέλουν να ιδρύσουν, με τον εκπολιτισμό, (Ι.Α.ΕΤΕ 27 (III), (VII), Γούδας 1871-1875) την εθνική πρόοδο, την εργασία του πολίτη, τις παραγωγικές δυνάμεις του λαού, τα πλουτοπαραγωγικά μέσα της χώρας, την ισορροπία κατανάλωσης και παραγωγής, (Δόσιος 1852) οράματα και λύσεις σε κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα (Μπίρης 1956) εμφορούμενοι από πνεύμα πανελληνίας προόδου και ενός πολιτιστικού πατριωτισμού. Κατά τον Παύλο Καλλιγά, «*Απαντες ούτοι ζήσαντες εν Αιγύπτω, όπου ως οι πρόγονοι ημών είδον έργα τεράστια, επενόησαν την ανέγερσιν μεγάλου οικοδομήματος, όπως επαναφέρωσι πάλιν τας τέχνας εις την Ελλάδα, ένθα εξηυγενίσθησαν*». (Ι.Α.ΕΤΕ 27 Κληρ.Τοσίτσα (III) και (ΜΗΚ,Γ'58, Διαθήκη Κοργιαλένιου)

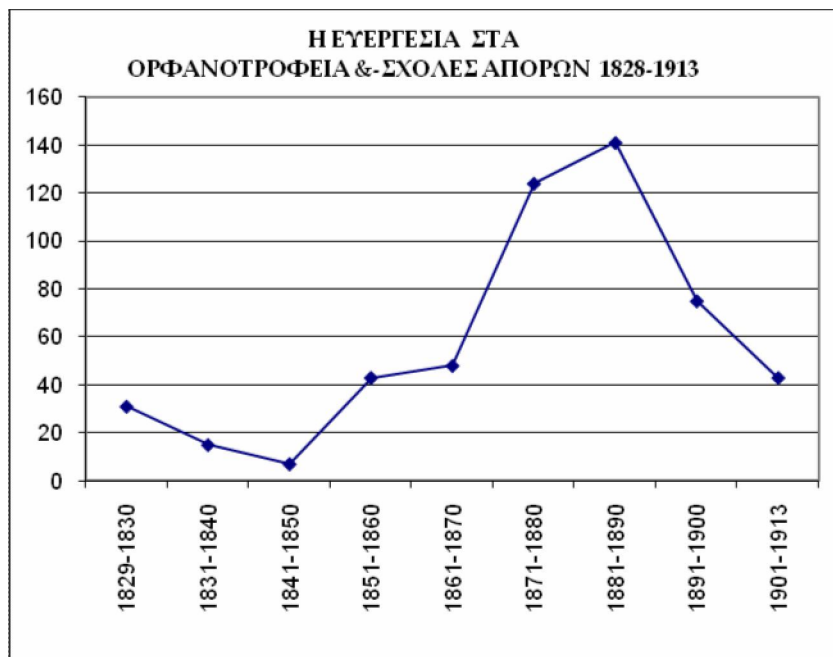
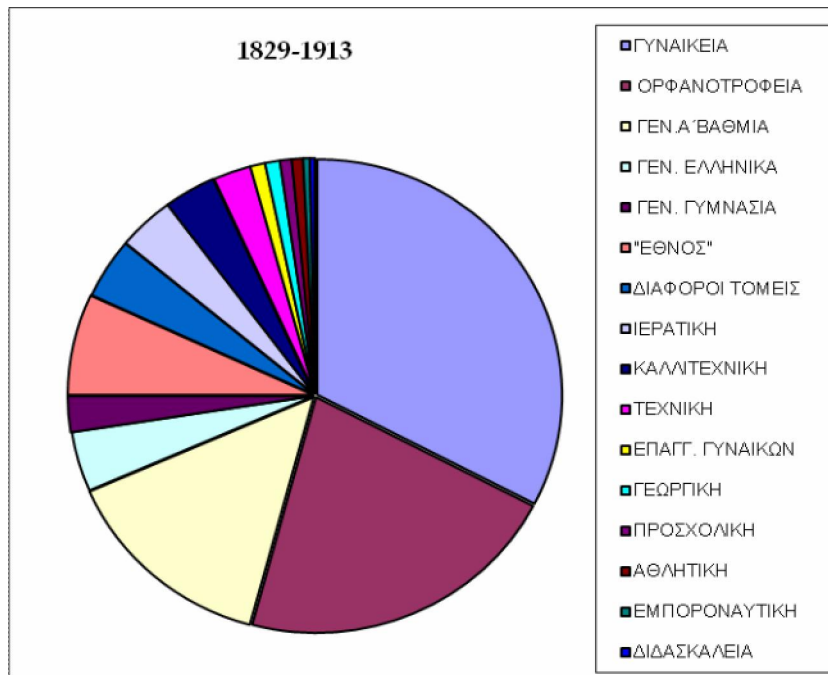
Η ανέγερση ιδρυμάτων για τη θεραπεία των κοινωνικών προβλημάτων αναλαμβάνεται στα πλαίσια μιας προσπάθειας ευρωπαϊκού προσανατολισμού της κρατικής πολιτικής που υπαγορεύεται από τον ευεργετισμό. Παραθέτουν οι διαθέτες ουσιαστικές και ευέλικτες προτάσεις, όπως η απόκτηση σε ευρωπαϊκές σχολές από τους μελλοντικούς βιοτέχνες του απαραίτητου εξοπλισμού της σύγχρονης τεχνολογίας. Το ευρωπαϊκό πρότυπο κυριαρχεί στις σκέψεις και τις επιδιώξεις τους και σε συνδυασμό συνήθως με τις πραγματικές ανάγκες και δυνατότητες του ελλαδικού χώρου προτείνουν απόπειρες εφαρμογής του με αναγκαίες τροποποιήσεις. (Διαθήκη Στουρνάρη, Πρακτικά της Βουλής έτους 1852) Έργα, όπως το Αβερύφειο Εφηβείο, πρωτότυπο για την εποχή και τον ελληνικό χώρο «*τεχνικό κατάστημα*», όπου θα προστατεύονται οι «*καθειμαγμένοι έφηβοι και παίδες*» των φυλακών Αβέρωφ (Ι.Α.ΕΤΕ 27(VII), Κληρ.Αβέρωφ 1899) ή η Βαλλιάνειος Επαγγελματική Σχολή Ληξουρίου το 1900 που έτεινε να πάρει χαρακτήρα πρότυπης σχολής με γεωργική, εμπορική, ναυτική σχολή και εργαστήριο γυναικών (ΑΥΕ, Φάκ.1885/Δ60,1, Φάκ.1904/49 και ΜΗΚ,Γ'199, Διαθήκη Παν.Βαλλιάνου 1900) ανήκουν στις νεωτερικές πρωτοβουλίες που καταπραίνουν κοινωνικές ανάγκες. Ορισμένοι επεκτείνουν τις αξιώσεις τους στο σχεδιασμό ιδρυμάτων, τη χρήση διδακτικών μέσων και εγκαταστάσεων διαθέτοντας επιχειρηματική εμπειρία, ευρύτητα πνεύματος και επιστημονική γνώση,(Γούδας1871-1875) εφόδιο που όμως φαίνεται να λείπει από ένα 50% του συνόλου των ευεργετών του τομέα αυτού, καθότι αξιοπρόσεκτη είναι η σημαντική συμμετοχή των αναλφάβητων τόσο στα μέσα, όσο και στα τέλη του αιώνα και αυτό απέναντι σε μία κοινωνία και ένα κράτος που πάντα διατηρούσαν σε κατώτερο επίπεδο την τεχνική από τη γενική εκπαίδευση.

Αντιλαμβάνονται τη στενή σχέση οικονομίας και παιδείας, τη σημασία τροπής της μάθησης «*επί το σκοπιμώτερον και το πρακτικώτερον*», ως είδος εθνικής αναγκαιότητας και της παροχής προσαρμοσμένων στις τεχνολογικές εξελίξεις γνώσεων μέσω εκσυγχρονισμένων μεθόδων πεπεισμένοι από την πείρα τους ότι τέτοιες γνώσεις θα εξασφαλίσουν εργασία σε πολλούς νέους των κατωτέρων κυρίως τάξεων και θα καλύψουν ουσιαστικά κενά στην παραγωγική υποδομή των πόλεων. (ΠΙΧ, σ.286) Προβάλλουν την Εργασία ως ύψιστη αξία. Πιστεύουν ότι η αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων του έθνους είναι η μονή πηγή των εισοδημάτων της εξουσίας.

«..Κατεκυριεύεται», ο Στουρνάρης, «*τοσούτον υπό της ιδέας ότι το έθνος δεν δύναται να ευδαιμονήση, ειμή δια της εργασίας...*» Γούδας και αποβλέπει στην απαλλαγή «*κατά μικρόν*» του τόπου «*από την φορολογίαν των ξένων εθνών*». Ο Χαροκόπος προσπαθεί «*να εμβάλλη το έναυσμα, και να σχηματίση πυρήνας προς εθνοφελή του Ελληνικού γένους απασχόλησιν*» ενθαρρύνοντας «*τον πόθον προς εργασίαν*», την οποία συμβολοποιεί ως βασική πηγή πλούτου και δύναμης. (ΠΠΧ, αρ.15, Κωδίκελος Χαροκόπου 1911)

Συνειδητοποιούν τις οικονομικές και επαγγελματικές διευκολύνσεις που θα μπορούσε να προσφέρει η βιοτεχνία και η βιομηχανία στις λαϊκές τάξεις, (ΑΥΕ, Φάκ.1904/49,1) προς τις οποίες διαφαίνεται η εύνοιά τους: «*Εννοώ δε να συστηθή το σχολείον τούτο εις συνοικίαν απόκεντρον εργατικήν, εις οίκημα ευθηνόν και να συντηρείται με οικονομίαν. Σκοπός μου είναι να διδάσκωνται τα παιδιά των πτωχών ανθρώπων γράμματα και τέχνην τινά*» σημείωνε το 1892 στη διαθήκη του ο Σταμάτιος Καστανός από τη Σύρο. (Λούκος 2000) Στόχος της Σεβαστοπούλειου Εργατικής Σχολής, η οποία αποτελεί απάντηση στο επιτακτικό θέμα της εκπαίδευσης εργατών, (Ι.Α.ΕΤΕ 27(II) φάκ.8,9) -σε μια εποχή σχηματισμού της εργατικής τάξης, παρουσιάζεται έλλειψη εργατικών χεριών στη βιομηχανία-, είναι «*να δέχεται τα παιδιά του λαού*» μετά το δημοτικό σχολείο, που «*δεν έχουν τα μέσα να ανέβουν όλη τη σκάλα για να πατήσουν το κατώφλι του Πανεπιστημίου...*». (Δροσίνης 1982) Η ευεργεσία καλύπτει ήδη από το β΄μισό του 19^{ου} και μετά τη ζήτηση ειδικευμένων εργατών στις νεοσύστατες μικρές βιομηχανίες σε οικονομικής σημασίας κέντρα. Εκτός από σχετικά κληροδοτήματα, σύλλογοι και σωματεία παρέχουν «*καλή και επιμελημένη*» μόρφωση σε άπορους «*εργατικούς παίδας*». Εμποροβιομήχανοι (Σαπουνάκη –Δρακάκη 1986) ενισχύουν οικονομικά σχολές τεχνιτών, που επιδίωξη τους ήταν «*η 'διαμόρφωσις' της τάξης του λαού*», (Δροσίνης 1982) όπως και μαζί με δήμους τη μαθητεία στις εργοστασιακές μονάδες. Έτσι, η ιδιωτική πρωτοβουλία συνεχίζει να απαντά στην κρατική αδράνεια και στον τομέα της βιομηχανικής εκπαίδευσης, η οποία, όπως και η διαδικασία της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα στην καμπή του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, είναι επίπονη και αργή. (Τσοτσόρος 1993)

Απέναντι στην κοινωνική δύναμη του ευεργετισμού το κρατικό ενδιαφέρον θα περιοριστεί σε ελεγκτικές παρεμβάσεις ή ματαιώνοντας εγχειρήματα σε εφαρμογή προτάσεων μακριά από ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις, παραμένοντας θεατής των καινοτομιών, γεγονός που μας κάνει να αναρωτιόμαστε: Πόσα βήματα θα είχαν συντελεστεί στον κοινωνικό τομέα, αν έλλειπε η ιδιωτική επιχορήγηση και το πνεύμα του ευεργετισμού; Οι φωνές παιδαγωγών υπέρ μιας ισότιμης, εκσυγχρονισμένης, εκπαίδευσης που θα γινόταν το ενδιάμεσο αποκατάστασης του κοινωνικού δικαίου δε θα παρέμεναν παρά εξαγγελίες, προτάσεις, αναζητήσεις, προβληματισμοί, αν η ιδιωτική πρωτοβουλία δεν κατέθετε τον οβολόν της «*δια να ανακαλεσθώσιν αι τέχναι και επιστήμαι εις την Ελλάδα*» και δεν υλοποιούσε οράματα «*επί κοινωφελείας και αγαθοεργίας της πανελληνίου προόδου*».

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα επεξεργασία σε ποικίλες παραμέτρους του δείγματος 1982 ευεργετών, και 2351 πράξεων ευεργεσίας στο χώρο της εκπαίδευσης του ελληνικού κράτους την περίοδο 1830-1913 την πρώτη θέση απορρόφησης ευεργεσιών καταλαμβάνει η γυναικεία εκπαίδευση, ενώ τη δεύτερη τα ορφανοτροφεία, οι σχολές απόρων παιδιών και άλλα φιλανθρωπικά ιδρύματα με εκπαιδευτικό χαρακτήρα. Κουτουξιάδου Αικατερίνη, (2007) Εθνική Ευεργεσία και Νεοελληνική Εκπαίδευση (1830-1913), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Παράρτημα 1.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΑΥΕ), Φάκελοι 1833-1913.

Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας, (Ι.Α.ΕΤΕ) **Σειρά 27 Κληροδοτήματα(II) - (XXIII).**

Γενικά Αρχεία του Κράτους, (ΓΑΚ) (1833-1848), Ι.Καποδιστριακών Αρχείων, ΙΙ. Οθωνικών Αρχείων Σειρά L, Γραμματείας Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδευσεως (ΥΕΔΕ) (1833-1862).

ΓΑΚ Σύρου (ΣΥΡ), φάκ.Κληροδοτήματα, φάκ. Εκπαίδευση 2,3,8,11, ΔΑΕ, Δ/Δ/Αρχείο Δημοτολογίου/ 95.

ΓΑΚ Κερκύρας (ΚΕΡΚ), ΑΒΕ, 6, φάκ.723.

ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας (ΑΙΤ),ΑΒΕ 70/1981, ΑΕΕ φάκ. Συμβολαιογράφοι 8. ΑΒΕ:62, Εκπαίδευση 1,11.

Ιστορικό Αρχείο Πειραιώς (ΙΑΠ) Πρακτικά Συνεδριάσεων Δ.Σ. **τόμος Α΄,13 και 15.**

Μητρώον μελών Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, (ΜΗ.Φ.Ε.).

Μητρώον των εις την άμεσον διαχείρισιν και των εις την εποπτείαν του Υπουργείου Παιδείας και θρησκευμάτων υπαγομένων κληροδοτημάτων, (ΜΗΚ), τόμος 1, Αθήνα 1929.

Βιβλίον Πρακτικών των Συνεδριάσεων της Διαχειριστικής Επιτροπής του Νηπιακού Επιμελητηρίου Μελά 1883-1917.

Πρακτικά της Βουλής έτους 1852. *Συνεδρίαση της 23 Δεκεμβρίου 1852.*

Δημόσια Διαθήκη, Καταστατικών & Κανονισμός του Ορφανοτροφείου των αδελφών Μπαμπαγιώτου, Ερμούπολη 1877

Έκθεσις των παρά της Ελεήμονος Εταιρείας κατά το 3ο έτος της συστάσεώς της πεπραγμένων, Αθήνα 1868.

Κανονισμός της Ελεήμονος Εταιρείας, Αθήνα 1864.

Κανονισμός του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός», Αθήνα 1875.

Λογοδοσία Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός, 7ο έτος (15 Οκτωβρίου 1872), Αθήνα 1873

“Αθηνά”, αρ.1925/ 10 Νοεμβρ. 1852, Δόσιος Κωνσταντίνος, (1852) Νικόλαος Στουρνάρης (Νεκρολογία).

“Πανδώρα”, τόμος 13, τεύχος 383 της 1 Μαρτίου 1866.

////////////////////////////////////

Αγριαντώνη Χριστίνα, (1986) Οι Απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα του 19^οαίωνα, [Ιστορικό Αρχείο, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος], Αθήνα.

Αθανασάκης Ιωάννης, (1910) (πρόεδρος του Σ.Ω.Β), *Ομιλία στα εγκαίνια της Σχολής*, περ. Η Μελέτη, Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1910, Αθήνα, σσ.250-252.

Αυγητίδης, (2000) Τα ελληνικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της Οδησού (1816-1936), [«Δωδώνη»] Αθήνα -Γιάννενα.

- Βαλλιάνειος Επαγγελματική Σχολή Ληξουρίου, (1994) [Δήμος Ληξουρίου], Ληξούρι.
- Βεργόπουλος Κώστας, (1994) Κράτος και οικονομική πολιτική στον 19ο αιώνα. Η ελληνική κοινωνία (1880-1895), β' έκδ., [Εξάντας], Αθήνα.
- Βρανόπουλου Δημητρίου, (1973) *Η Εκατονταετηρίς των Σχολών στο Φιλολογικός Σύλλογος 'Παρνασσός', Εκατονταετηρίς Νυκτερινών Σχολών 1872-1972*, Αθήνα.
- Γκλαβάς Σωτήρης, (1998) *Η τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα 1830-1930, (διδασκαλική διατριβή)*, [ΕΚΠΑ, Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία].
- Γούδας Ν. Αναστάσιος, (1871-1875) Βίοι παράλληλοι των επί της Αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών, [τύποις Μ.Περίδου], τόμοι 6, εν Αθήναις.
- Δημητρόπουλος Ανάστος, (2004) *Γεώργιος Χατζηκόνστας, από τα Γιάννενα μέσω Κωνσταντινούπολης στη Μόσχα*, στο περ. Ημερησία Η Ελλάδα των Ευεργετών (επιμέλεια Λάμπρος Γαλάνης), Αθήνα.
- Δροσίνης Γ. Σκόρπια φύλλα της ζωής μου, (φιλολογική επιμέλεια Γιάννης Παπακώστας), [Σ.Ω.Β.], Αθήνα 1982, τόμ.Β'.
- Εκατονταετηρίς της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας (1836 – 1936), Αθήνα 1936.
- Ζαβιτσιάνος Κωνσταντίνος, (1929) Αρχεία Εθνικών Ευεργετών, Αθήνα (ΖΑΒ).
- Κολιού Νίτσα, (1997) Ενθύμιον Εκπαιδεύσεως Θηλέων, Βόλος.
- Κορασίδου Μαρία, (1995) Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους. Φτώχεια και φιλανθρωπία την ελληνική πρωτεύουσα τον 19^ο αιώνα, [Ι.Α.Ε.Ν.], Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα.
- Κουτουζιάδου Αικατερίνη, (2007) Εθνική Ευεργεσία και Νεοελληνική Εκπαίδευση (1830-1913), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).
- Κουτουζιάδου Αικατερίνη, (2002) «*Ευεργέτες κι ευεργεσίες στο χώρο της παιδείας στη Δράμα και στην ευρύτερη περιοχή της (1870–1922)*», Δ' Επιστημονική Συνάντηση, Δράμα 16-19 Μαΐου 2002, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α. Δράμας.
- Κουτουζιάδου Αικατερίνη, (2006) «*Οι διαδικασίες συγκρότησης της νηπιακής εκπαίδευσης κατά τον 19^ο αιώνα στην ανατολική Μακεδονία. Η περίπτωση του Βασιλείου Μελά στην περιοχή Προσοτσάνης και Δράμας (1904-1906)*», Ε' Επιστημονική Συνάντηση, Δράμα 18-21 Μαΐου 2002, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α. Δράμας.
- Λούκος Χρήστος, (1991) Οικονομικές συμπεριφορές, ψυχολογία και βιοτικό επίπεδο ενός Συριανού τοκιστή: Στέφανος Δ. Ρήγας, [ΕΜΝΕ, Μνήμων] Αθήνα.
- Λούκος Χρήστος, (2000) Πεθαίνοντας στη Σύρο τον 19^ο αιώνα, [Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης], Ηράκλειο.
- Λούκος Χρήστος, (1985) *Μια πόλη σε παρακμή: η Ερμούπολη το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα*, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας Νεοελληνική Πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος, [Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού [ΕΜΝΕ], τόμος Β', Αθήνα.
- Μπίρης Η.Κώστας, (1956) Ιστορία του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου, [ΕΜΠ], Αθήναι.

Μοσκόφ Κωστής, (1988) Εισαγωγή στην ιστορία του Κινήματος της Εργατικής τάξης. Η Διαμόρφωση της Εθνικής και κοινωνικής Συνείδησης στην Ελλάδα, Αθήνα, Καστανιώτης.

Μπαμπούνης Χάρης, (1999) Η εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή Περίοδο. Διοικητική οργάνωση και Εκπαιδευτική λειτουργία, [Σύλλογος προς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων], Αθήνα. Νηπιακό Επιμελητήριο Μελά, 1887-1987, Εκατό χρόνια δημιουργίας, Αθήνα 1987.

Ορφανοτροφείον Γεωργίου και Αικατερίνης Χατζηκώνστα (1856-1908), Αθήνα 1908.

Παπαγεωργίου Στέφανος, (1997) Έλληνες Ευεργέτες, «Άξιοι της εθνικής ευγνωμοσύνης», Δήμος Αθηναίων – Πολιτισμικός Οργανισμός, [Παπαζήση], Αθήνα.

Παπαχριστόπουλου Αθανασίου, (1914) Κληροδοτήματα, ήτοι Μελέτη περί των Εθνικών και Ευαγών Σκοπών Κληρονομιών, Κληροδοτημάτων και Δωρεών, τεύχ.Α΄, εν Αθήναις, [Εθνικού Τυπογραφείου], (ΠΠΧ).

Πεντηκονταετηρίς των Σχολών των Απόρων παιδών Παρνασσού. Παρνασσός, Απρίλιος 1892.

Σαπουνάκη-Δρακάκη Λυδία, (1986) *Η εκπαίδευση της εργατικής τάξης στον Πειραιά τον 19ο αιώνα*, Τα Ιστορικά 6.

Συγγρού Ανδρέα, (1908) Απομνημονεύματα, τόμος Α΄ [Εστία].

Σφυρόερας Β., (1965) Καΐρης Θεόφιλος, (Θρησκευτική Ηθική Εγκυκλοπαίδεια) ΘΗΕ τόμ.7.

Σωζόμενα Εκκλησιαστικά Συγγράμματα Κων. Οικονόμου του εξ Οικονόμων, τόμος Α΄.

Τυπάλδος Κοζάκης Γεώργιος, (1885-1886) Εκθέσεις περί των πεπραγμένων της Διοικούσης Επιτροπής του εν Αθήναις Αμαλίου Ορφανοτροφείου Κορασίων.

Τσοτσορός Ν.Στάθης, (1993) Η Συγκρότηση του Βιομηχανικού Κεφαλαίου στην Ελλάδα (1898-1939), [Μ.Ι.Ε.Τ.], Αθήνα.

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, (1975) Εξάρτηση και Αναπαραγωγή, ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922), [Θεμέλιο] β΄ έκδοση, Αθήνα.

Φιλολογικός Σύλλογος ‘Παρνασσός,’ Εκατονταετηρίς Νυκτερινών Σχολών 1872-1972, Αθήνα 1973.

Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, (1986) Το ελληνικό νηπιαγωγείο και οι ρίζες του. Συμβολή στην Ιστορία της προσχολικής ηλικίας Αθήνα. Σειρά: Τεκμήρια νεοελληνικής εκπαίδευσης 4, [Gutenberg], Αθήνα.

Χατζημανωλάκης Ε.Γιάννης, (2004) *Ιωάννης Χατζηκυριακός, Ο ευεργέτης που έγινε συνοικία και τραγούδι*, περ. Ημερησία, Η Ελλάδα των Ευεργετών, (επιμέλεια Λάμπρος Γαλάνης), Αθήνα.

Bernstein Serge, Rierre Milza, (1997) Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία. Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών 1815-1919, τόμος 2, [Αλεξάνδρεια].

Custave d' Eichtal, Οικονομική και Κοινωνική κατάσταση στην Ελλάδα μετά το 1821, Αθήνα, [Μπάϋρον], (μετάφραση Δημ.Βικέλας).

Thèodorou Vassiliki, (1987) *Oeuvres de Bienfaisance en Grece, (1870-1920), profil et attitudes des donateurs*, Paris.